

doi:10.15421/171646

УДК 37.01:05

Феноменологічні засади сучасної методології дослідження соціальної реальності

Ю.С.КРАВЦОВ

Дніпродзержинський державний технічний університет, Кам'янське, Україна

Авторське резюме

Стаття присвячена дослідженню феномена соціальної реальності, що, безумовно, має певну історико-філософську значимість та водночас є дуже складною, тому що в центрі уваги автора – пошуки нових контекстів соціальної реальності у сучасному науковому дискурсі, що є надзвичайно важливим з огляду на ті складні процеси, що відбуваються сьогодні у науці та суспільстві. З поступовим збільшенням масиву посткласичних соціальних досліджень стає все більш очевидною різниця між підходами, які використовують дослідники, що працюють на базі класичної парадигми (вони сьогодні, безумовно, знаходяться в більшості), і підходами, заснованими на посткласичній методології. Освоєння техніки роботи з посткласичним інструментарієм вимагає значних зусиль, оскільки освіта, як правило, будується на класичних канонах. Автор розвиває думку про те, що комунікативна модель суспільної реальності припускає можливість аутентичного опису інформаційного суспільства, доведено взаємозв'язок дискурсивної моделі комунікації і проблеми суспільних симулякрів зі специфікою моделювання віртуальних форм суспільних взаємодій в інформаційному суспільстві.

Ключові слова: соціальна реальність; класичні соціальні дослідження; посткласичні методології; комунікативна філософія; віртуальна реальність; феноменологічна соціологія; феноменологічна герменевтика; нова раціональність постмодерну; феноменологічна методологія і інтерактивне середовище

Phenomenological research metodological based on modern social reality

Y.S. KRAVTSOV

Dneprodzerzhinsk state technical university, Kam'yanske, Ukraine

Abstract

The article investigates the phenomenon of social reality, which, of course, has a certain historical and philosophical importance, and at the same time is very difficult, because the focus of the author - the search for new contexts of social reality in modern scientific discourse, which is extremely important, given the complex processes taking place today in the science and society. With the gradual increase in the array of post-classical social research it is becoming more apparent the difference between the approaches used by researchers working on the basis of the classical paradigm (they are now, of course, are in the majority), and an approach based on the post-classical theoretical methodology. Mastering the art of working with post-classical tools requires considerable effort, because education, as a rule, is based on the classical canons. Changes taking place in the modern world, the modern social and cultural situation, require the mobility of modern man and an adequate response to the requirements of modern society, and put it in front of the need to revise the traditional goals and targets. The authors show that in pedagogical terms, this means that the main result of education should not be a system of knowledge and skills in itself, but a set of core competencies in modern intellectual, social, legal, communication, information fields. Especially successful is the author uses the communicative model of social reality, allowing adequately describe the features of the functioning of the information society, to define the specifics of existing communication links arising between social space subjects. The author develops the idea that the communicative model of social reality implies the possibility of an authentic description of the information society, proved the relationship of discursive patterns of communication and problems of social simulacra with the specific modeling of virtual forms of social interactions in the information society, argued that in the context of information society made changes humanitarian settings education, and the future course of the historical development of society svyazanos bifurcation nature of future changes.

Keywords: social reality; the classic social studies; post-classical methodology; communicative philosophy; virtual reality; phenomenological sociology; phenomenological hermeneutics; the new rationality post-modernism; phenomenological methodology and interactive environment

Феноменологические основания современной методологии исследования социальной реальности

Ю.С. КРАВЦОВ

Днепродзержинский государственный технический университет,
Каменское, Украина

Авторское резюме

Статья посвящена исследованию феномена социальной реальности, что, безусловно, имеет определенную историко-философскую значимость, и в то же время является очень сложной, потому что в центре внимания автора - поиски новых контекстов социальной реальности в современном научном дискурсе, что является чрезвычайно важным, учитывая те сложные процессы, происходящие сегодня в науке и обществе. С постепенным увеличением массива постклассических социальных исследований становится все более очевидной разница между подходами, которые используют исследователи, работающие на базе классической парадигмы (они сегодня, безусловно, находятся в большинстве), и подходами, основанными на постклассической методологии. Автор развивает мысль о том, что коммуникативная модель общественной реальности предполагает возможность аутентичного описания информационного общества, доказана взаимосвязь дискурсивной модели коммуникации и проблемы общественных симулякров со спецификой моделирования виртуальных форм общественных взаимодействий в информационном обществе, аргументировано, что в условиях становления информационного общества осуществляются изменения установок гуманитарного образования, а дальнейший ход исторического развития общества связано с бифуркационным характером грядущих изменений.

Ключевые слова: социальная реальность; классические социальные исследования; постклассические методологии; коммуникативная философия; виртуальная реальность; феноменологическая социология; феноменологическая герменевтика; новая рациональность постмодерна; феноменологическая методология и интерактивная среда

Постановка проблемы. Звернення до концепту соціальної реальності можна констатувати як одну з тенденцій сучасних досліджень методологічного рівня. Онтологічна проблема соціальної реальності як предмет філософського осмислення виходить на перший план тоді, коли виникає потреба в обґрунтуванні більш широкого методологічного бачення суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед зарубіжних філософів і соціологів до нього виявляють інтерес передусім представники феноменологічної соціології (П. Бергер; Т. Лукман; П. Бурдьє); феноменологічної герменевтики (П. Рікер); комунікативної філософії (К.-О. Апель; Ю. Габермас); прагматизму (Р. Рорти; Дж. Роулз) та інших.

Окремі аспекти проблеми соціальної реальності були висвітлені в радянській і пострадянській філософській літературі. Серед них зокрема:

– філософське осмислення ціннісно-нормативної реальності (Т.О. Алексеєва; В.П. Андрищенко; І.В. Бичко; Н.А. Бусова; М.С. Дмитрієва; А.М. Єрмоленко; А.І. Кавалеров; К.К. Жоль; В.В. Ільїн; І.Г. Мисик; В.П. Плавич; М.В. Попович; О.П. Пунченко; М.І. Романенко; Ж.Ж. Токовенко; О.В. Халапсіс; С. В. Шевцов; В. В. Шкода та інші);

Виклад основного матеріалу. Більшість концепцій класичної соціальної теорії будувалися на переконанні що закони соціального світу аналогічні законам природи і можуть бути відкриті шляхом аналізу й узагальнення фактів та передбачалось, що відкриті закони повинні пояснювати те що, пройшло і прогнозувати

майбутнє. З точки зору логічного емпіризму і позитивістської філософії єдиною можливою формою побудови теорії є система узагальнень, або законів, що дедуктивно співвідносяться один з одним. Але навіть у природничих науках така система зустрічається доволі рідко. Щодо соціальних наук – такої теорії поки що немає взагалі. Її побудова - це перспектива майбутнього. Однак, слід відзначити, що філософська рефлексія в змозі описувати та типологізувати пізнання і знання у формі конкретної соціокультурної інтерпретації пізнавальних універсалій. Характеризуючи свій дескриптивний підхід, Л. Вітгенштейн говорив, що описуючи реальність, він описує те, що зустрічає у людському світі [10]. Поняття істини, раціональності прогресу повинні бути не нормами, які зумовлюють ту або іншу оцінку знання, а результатами, отриманими при його описі.

Сучасні труднощі з проблемою освоєння соціальної реальності частково обумовлені обмеженістю знання і пізнання, в якому домінують уніфіковані й абстрактні картини. Гносеологічний підхід при фіксуванні конкретної пізнавальної ситуації як якоїсь частини сукупного пізнавального процесу бере до уваги різноманітність точок зору, альтернативні методологічні прийоми, розкриває приховані передумови, соціальні підстави, можливості й наслідки того або іншого виходу з даної ситуації, порівнює їх з відомими історичними прецедентами. Таким чином, принцип конкретності – це необхідність точного обліку тих умов, в яких знаходиться об'єкт пізнання, і виділення головних, істотних властивостей, зв'язків, тенденцій його розвитку. Можна зробити висновок, що в міру

зростання суб'єктивності знання втрачає в істинності.

Більш повне усвідомлення суб'єктивної повноти пізнання можливе крізь призму поняття сукупного пізнавального процесу. Принцип конкретності належить розглядати не тільки як вказівку на конкретність та багатогранність об'єкта, але й як твердження про наповнення знання та пізнання формами діяльності й спілкування суб'єктів у контексті суспільства, культури. Постнекласична наука на сучасному етапі розвитку характеризується здатністю врівнятися в «нетрадиційні» для науки сфери, такі як культура, релігія, міфологія, що призводить до її зближення з іншими формами суспільної свідомості – в першу чергу філософією. Багатофакторність і багатоваріантність сучасної науки, коли всяка досліджувана система має багато варіантів розвитку, з яких реалізується один, змушує дослідників відмовитися від уявлень про абсолютну істину й будувати імовірнісні моделі.

Останнім часом інтенсивно розробляються поняття віртуальної реальності [4,6, 8] і одночасно з цим ідея віртуалізації суспільства [9]. Масштаб прояву феномена віртуальності в соціальному й індивідуальному житті дозволяє говорити про «віртуалізацію» суспільства і спонукає дослідників до розробки нового, збагаченого розуміння соціальної реальності в її відношенні до реальності віртуальної. Процес заміщення за допомогою комп'ютерів реального простору як локусу соціального відтворення простором віртуальним А. Бюль називає віртуалізацією [9, р.18].

Модель «віртуалізації соціального» М. Паєтау базується на теорії Н. Лумана, в якій суспільство визначається як система комунікацій. М. Паєтау інтерпретує виникнення гіперпростору мережі Internet як результат «використання» суспільством нових форм комунікації для аутопойєсису. Поряд з традиційними формами – «реальною» інтеракцією і організацією, комп'ютерна комунікація робить внесок у виробництво соціальності.

Загальне уявлення про феномен заміщення реальності образами дозволяє сформулювати на його основі цілісний соціально-філософський підхід: віртуалізація соціальної реальності є закономірним етапом історичного розвитку соціальності, пов'язаним з ускладненням і глобалізацією комунікативних зв'язків та відносин. Головною характеристикою цього етапу можна вважати перехід до домінування культурно-символічних, не прив'язаних безпосередньо до матеріально-фізичної сторони існування, форм і способів підтримки й відтворення соціальності. По суті, розповсюдження технологій віртуальної реальності відбувається як кіберпротезування, покликане компенсувати за допомогою комп'ютерних симуляцій відсутність соціальної реальності.

В епоху постмодерну сутність людини відчужується вже не в соціальну, а у віртуальну реальність. В даному випадку йдеться не тільки про так званих кіберпанків – людей, для яких сенсом життя стало занурення в світи комп'ютерних симуляцій і «волоцюжництва» по мережі Internet, хоча саме кіберпростір – базова для запропонованої концепції метафора. У віртуальній реальності будь-якого роду людина має справу не з річчю (що розташовується), а з симуляцією (що зображується). Людина епохи модерну, занурена в соціальну реальність, сприймає її серйозно, як природну даність, в якій доводиться жити. У прилежність їй «людина епохи постмодерну, – пише Д. В. Іванов, – захоплено «живе» в ній, усвідомлюючи її умовність, керованість її параметрів і можливість виходу з неї» [4, с. 76].

Уявляється, що адекватним філософським методом для розкриття сутності віртуальної реальності є феноменологія, оскільки створення віртуальної реальності є процесом, що повторює по суті основні процедури феноменологічного і трансцендентального епосі (психологічної і трансцендентальної редукції), а також проектує механізми конститування просторово-часового континууму й ідеювання потоку свідомості, за допомогою яких суб'єкт відтворює конкретність реальності вже в її інтерсуб'єктивності у такий спосіб, який робить її надбанням будь-якої суб'єктивності, тобто володіє об'єктивним по відношенню до індивідуальної свідомості характером. Для феноменології істотною є ідея про те, що простір і дійсність не трансцендентні в якомусь містичному сенсі на зразок речі в собі: трансцендентним є саме феноменальний простір, феноменальна просторово-часова дійсність. Особливий, специфічний зв'язок між феноменологічним методом і функціонуванням віртуальної реальності полягає в тому, що саме феноменологічно конститутивні механізми і трансцендентно-ейдетичний рівень відтворення реальності перетворюються в іманентної характеристики суб'єктивності в щось зовнішнє по відношенню до суб'єкта. Механізм, що створює принципи сприйняття реальності, виноситься поза суб'єктом, і ми в змозі спостерігати за тим, як він опредметнює ці сприйняття. Віртуальні реальності породжують нову постановку проблематики континууму: людина дістала можливість об'єктивувати спосіб, яким їй явлено час, створювати тривалість. Тут потрібно підкреслити, що тимчасові параметри віртуальної реальності не параметри речей – їхні рамки задані свідомістю. Процеси в природі минають, і координація між ними в свідомості формується в межах природної установки сприйняття часу, але це питання, яке дискутується в загальній концепції простору і часу.

Відомий філософ М. С. Дмитрієва, аналізуючи механізм інновацій у науці XXI століття,

визначає, що методологічна рефлексія над ситуацією виникнення інновації висвічувала в цій ситуації присутність, причетність, включеність суб'єкта, що пізнає як той, хто здійснює відкриття цієї інновації, як той, хто породжує її смисл. Суб'єкт, що пізнає, не є спостерігачем ззовні, він повернутий у пізнання, присутній і діє в ситуації пошуку і затвердження інновацій. Таким чином, у пізнавальної діяльності затверджується людиномірність [3, с. 6].

Інший різновид віртуальної реальності – мережна віртуальна реальність у вигляді інтерактивного середовища, яке являє собою комунікативний простір майбутнього. Дослідниками проблеми віртуальності зазначається, що сама по собі дійсність як природна, так і соціальна, може шикуватися за принципом вкладених подібно до матрьошок реальностей [8, с. 155]. Так, наприклад, державу можна розглядати як віртуальний суб'єкт, що існує в своїй власній віртуальній дійсності, каркас якої складають закони і рішення, що приймаються органами влади, причому цей каркас держава вільна змінювати, як захоче. Проте, для господарюючих суб'єктів закони держави не є віртуальними, вони об'єктивні і обов'язкові для виконання. Продовжуючи по аналогії, можна зазначити, що господарський суб'єкт творить своє віртуальне середовище, яке для його співробітників і підрозділів буде об'єктивним. Тобто, в наявності своєрідна ієрархія реальностей, які є генетично спорідненими і створюють різноманітність [5, с. 59].

Причиною віртуалізації постмодерного суспільства є об'єктивна потреба в переході інформаційно-комунікаційних технологій на новий якісний рівень, а також іманентна людині потреба в творчості, в створенні нової реальності таких світів, по відношенню до яких вона була деміургом.

В умовах безлічі доповнюючих одна одну форм знання суб'єкт потребує допоміжних засобів редукції надмірної смислової надлишковості. Крім гнучкої структури тексту, необхідна «текстова машина», що дозволяє зберігати великі обсяги інформації і управляти ними, а також полегшувати процес виробництва текстів. Гіпертекст уявляється як основна форма «організації» в Інтернеті, він описується як децентрування у Ландоу, як подібність «ризому» Дельоза, як «революція» у дослідженнях, як щось, що дає необмежену владу маніпулювати символами, текстами і образами. Тому гіпертекст, як спосіб комунікації і організації знання, включає саме знання (текст), комп'ютер і програмне забезпечення. Це значно ускладнює опис гіпертексту, він вислизає і не піддається визначенню. Користувач Інтернету, таким чином, живе і комунікує в умовах включеності в простір гіпертексту. «Ранжируючи у тій або іншій мірі інших людей в Інтернеті (представлених набором текстів) і роблячи це чи ціле-

спрямовано, чи від випадку до випадку, зокрема ранжируючи потенційних комунікативних партнерів або тих, з ким встановлення контакту небажане, кожна людина буде свій фрагмент соціальної віртуальної реальності. Причому буде... у формі гіпертексту: набори текстів, що відображають конкретних людей, рознесені в уявному просторі і сполучені між собою значущими відносинами» [11, р.р. 36-38]. Особливе місце в аналізі віртуального співтовариства, як ми вже зазначали, набуває феноменологічна соціологія, яка заснована саме на уявленнях, що виражають збіг способу конститування феноменальної і трансцендентальної дійсності суб'єкта в її абсолютну інтерсуб'єктивну якість і способу побудови віртуальної реальності за допомогою комп'ютерної симуляції функцій людської свідомості й її опрідметнення в багатовимірний простір, який вміщує інформаційні масиви практично безмежної глибини, що самовідтворюються.

У сфері соціально-філософського дослідження віртуальної реальності спостерігається ситуація, дуже схожа з ситуацією у сфері філософського аналізу, яка породила феноменологію. Тому найбільш адекватними методами дослідження і інтерпретації є феноменологічні – не тільки тому, що це середовище, створене дією штучно відтвореною й багаторазово посиленою здатністю людської свідомості конституювати світи, ідеювати їх і опрідметнювати їх, але й тому, що в цьому інтерактивному середовищі досягається новий, незнайомий дотепер потенціал формування інтерсуб'єктивності.

Застосування феноменологічної соціології ґрунтується на тому, що, на відміну від решти концепцій, ця традиція розглядає людину як таку, що одночасно живе в багатьох реальностях, походження яких пов'язане з нею самою. Це значить, що ми можемо припустити існування нескінченно багатьох рядів реальності, кожна з яких володіє рівноправним і унікальним наявним буттям. Аналогічно загальному філософському підходу феноменології, соціальна її парадигма визнає як первинну природну установку - світ органів чуття, здорового глузду, фізичних реальностей. Ми дотримуємося тези А. Шюца, що саме цей рівень суб'єктивного сприйняття є «архетипом» безлічі реальностей, оскільки будь-яка форма інтерсуб'єктивності припускає тіло Іншого як першого свого об'єкта і цим співвідноситься до верхньої реальності повсякденного життя.

Значна актуальність і тонкість застосування феноменологічної методології соціальних досліджень полягає в тому, що якраз ця методологія орієнтована на якісну диференціацію знакового континууму, який конституюється людським створенням: світ наукового дискурсу, світ міфології, світ анімізму, релігії, ідеальних уявлень тощо. Тому саме феноменологічна методологія, що вже має солідний досвід

дослідження генезису людських реальностей і їхнього інтерсуб'єктивного статусу, найбільш пристосована до освоєння віртуального світу. Проте, з іншого боку, прикладення цієї методології нашо вхується на парадокс: якраз почуттєве оформлення континууму віртуальної реальності, її здатність відтворювати сенсорний еквівалент абстрактних і взагалі текстових структур, а також сенсорну інтерпретацію тексту, безмежно розширює і відтворює в багатьох вимірах простір верховної реальності «архетипу», тобто перетворює тотальність семантичних просторів культури на сферу природної установки. В результаті феноменологічна інтерпретація «вивертається навиворіт – архетипові уявлення виявляються продиктованими повсякденністю життєвого світу комп'ютерних мереж» [1, 12], дослідження якого є першорядним завданням нової віртуальної соціології. Для вирішення цього завдання непридатні традиційні дослідницькі методи, які залишаються поза сутностями, з корелятивів яких конститується життєвий світ віртуальної людини. У такий спосіб вона може бачити Іншого в тексті тіло Іншого створене з плоті тексту. Людина може споглядати Іншого в самій його суті – природа інтерсуб'єктивності може складатися з найтоншої тканини візуалізації інших ідеальних світів. Вона може навіть закохатися в Іншого, споглядаючи в своїй природній установці його найвищі рівні ідеалізованої дійсності й вийти на рівень інтерсуб'єктивності буття як цінності.

Суб'єкт в електронну еру вже не може бути описаний у парадигмі класичної філософії, і для опису суб'єктивної позиції в контексті кіберландшафту сучасного стану пропонуються нові терміни, наприклад, «техностан розуму» (Б. Стерлінг) або «термінальна (кінцева) тотожність» (У. Берроуз).

Термінальна тотожність – це безпомилково здвоєне зчленування, в якому ми знаходимо і кінець суб'єкта, і нову суб'єктивність, сконструйовану за пультом комп'ютера або телевізійним екраном [2, с.177]. Напевно ще рано вважати трансцендентальну

інтерсуб'єктивність ідейованих сенсівпередзаним змістом нового типу соціальної і комунікативної дії. У дії вона може виявитися частково, а може її взагалі не буде. Для входження людини в новий віртуальний світ необхідний новий, незнайомий дотепер тип культурності – як здатність не тільки мати тотальність мережевої свідомості як природну установку, елімінуючи звичайні версії повсякденності, але й здійснювати трансцендентальний контакт («трансценденцито» К. Ясперса) з свідомістю Іншого.

У цьому плані актуальними є ствердження І.Г. Мисика, що сучасна онтологія осмислює буття через людську присутність в ньому, єдність світу і людини, його природності й трансцендентальності, соціальності та суб'єктивності й інтерсуб'єктивності, які неможливо відокремити від фактичної ситуації людини в світі – темпоральності.

Виходячи з феноменологічної даності Іншого в онтологічних структурах людського буття, коли Я неможливе без Іншого, Я покладається за умови Іншого й через нього, можна зробити висновок про те, що інтерсуб'єктивності простір спільного досвіду утворюється в єдиному смислового горизонті, умовою і способом полягання якого також є темпоральність, яка утримує «ділення» світу в «пазлах» сенсу [7, с.115].

Висновки. Філософське осмислення багатьох феноменів культури пов'язане з філософією процесу, оскільки реальність, включаючи і природний світ, і людську сферу, має динамічний характер, з'являючись з минулого (і зберігаючи його) і рухаючись в нове майбутнє. Одним з феноменів, який не може бути виведений з детерміністичних законів, є поняття «подія». Подія дозволяє мати справу із значущими фрагментами життєдіяльності людини. Вона може бути, а може і не бути. Таким чином, традиції психоаналізу і феноменології можна вважати парадигмоутворювальними для розроблення актуальної методології аналізу суб'єктивності, що є адекватною сучасній соціокультурній ситуації, що враховує і задіює фігуру суб'єкта.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Богатырева Е. Н. Феномен информации в контексте научного познания: автореферат дис. на стиск. науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.01 – «Онтология и теория познания» / Е. Н. Богатырева. — Саратов : Изд-во СГУ; 2000. — 21 с.
2. Бьюкетмен С. Конечная тождественность / С. Бьюкетмен // Комментарии. — 1997. — №11. — С.167-84.
3. Дмитриева М. С. Механизм инноваций в науке XXI века / М.С Дмитриева // Традиции та інновації в науці та освіті XXI століття: матеріали міжнародної наукової конференції (30 вересня — 1 жовтня 2010 року; м. Одеса) / Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», секретар Г. Я; Нарядько. — Одеса; 2010. — 161 с.
4. Иванов Д.В. Виртуализация общества — СПб.: Петерб. Востоковедение; 2000. — 96 с.
5. Корсунцев И. Г. Философия виртуальной реальности / И.Г.Корсунцев // Виртуальная реальность: философские и психологические проблемы. — М.; — 1997. — С.57-65.
6. Литвинцева Л. В.; Налитое С. Д. Виртуальная реальность: анализ состояния и подходы к решению // Новости искусственного интеллекта. — 1995. — № 3. — С. 24-90.
7. Мысык И. Г. Лингвистическое время как предмет философии образования / Ирина Георгіївна Мисик // Наукове пізнання: методологія та технологія. — №1 (25); — Одеса; — 2010 — С.110-115.

8. Носов Н. А. Виртуальная реальность // Вопросы философии; 1999; № 10. — С.152-164.
9. Bühl; A.: Die virtuelle Gesellschaft. Ökonomie; Politikund Kultur im Zeichen des Cyberspace./A. Bühl. -Westdeutscher Verlag; Opladen: 1997 – 312 p.
10. Wittgenstein L. Philosophische Untersuchungen// Ludwig Wittgenstein. Werkausgabe; Bd.1-8; Frankfiirt/ M:Suhricamp; 1984; Bd.1;— P. 394-977.
11. The Changing Logic of Scientific Discovery. L. 1973; – 254 p.

Стаття надійшла до редакції 24.06.2016

REFERENCES:

1. Bogatyryova, E. N., 2000. Fenomen informatsii v kontekste nauchnogo poznaniya [Information phenomenon in the context of scientific knowledg]. Saratov 21 (in Russian).
2. Byuketmen, S.,1997. Konechnaya tozhdestvennost [The final identity] Kommentarii. Moskow 11, 167-184 (inRussian).
3. Dmitrieva, M. S., 2010. Mehanizm innovatsiy v nauke XXI veka [Mechanism of Innovation in Science of the XXI century]. Odesa; 5-8 (in Ukraine).
4. Ivanov, D.V., 2000. Virtualizatsiya obschestva [Virtualization society]. Saint Petersburg, 96 (in Russia).
5. Korsuntsev, I. G., 1997. Filosofia virtualnoy realnosti [The philosophy of virtual realitu]. Moskow, 57-65 (in Russian).
6. Litvintseva, L. V., Nalitoe, S. D., 1995. Virtualnaya realnost: analiz sostoyaniya i podhodyi k resheniyu [Virtual reality: the state of analysis and approaches to solviningg]. Novosti iskusstvennogo intellekta. Moskow 3, 24-90 (in Russian).
7. Myisyik, I. G., 2010. Lingvisticheskoe vremya kak predmet filosofii obrazovaniya [Linguistic while the subject of philosophy of educatio]. Naukove piznannya: metodologIya ta tehnologIya. Odessa 1, 110-115 (in Ukraine).
8. Nosov, N. A., 1999. Virtualnaya realnost [A virtual reality]. Voprosyi filosofii 10, 152-164.(in Russia).
9. Bühl, A., 1997. Die virtuelle Gesellschaft. Ökonomie; Politikund Kultur im Zeichen des Cyberspace. Westdeutscher Verlag; Opladen (in Germany)
10. Wittgenstein, L., 1984. Philosophische Untersuchungen. Ludwig Wittgenstein. Werkausgabe; Bd.1-8; Frankfiirt. Bd.1, 394-977 (in Germany)
11. The Changing Logic of Scientific Discovery. L. 1973 (in English)

Кравцов Юрій Сергійович – доктор філософських наук, професор
Дніпродзержинський державний технічний університет
Адреса: 51918, Кам'янське, вул. Дніпробудівська, 2

Kravtsov Yuriy S. – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Dneprodzerzhinsk state technical university
Address: 2, Dniprobudivska Str., Kam'yanske, 51918, Ukraine
Email: kravtsovyuri@yangex.ru

Кравцов Юрий Сергеевич – доктор философских наук, профессор
Днепродзержинский государственный технический университет
Адрес: 51918, Каменское, ул. Днепростроевская, 2